

Nánia Hanna

A VERS MINT ÖSVÉNY

Ideasztéziák Gergely Ágnes első verseskötetében

„A hatvanas években fellazult tételben fogalmazódott meg a világ”¹

Azt a kérdést, hogy a versírás végső céljához formai vagy tartalmi koncentrátum vezet, az elmúlt évtizedekben igen sokan, sokféleképp boncolgatták. Minden bizonnyal jogosan. Hogy e kettő mellett valami egyéb is szükségeltetik a művészeti tevékenység tényleges birtoklásához, ez sem új keletű gondolat.² Azért nem kell mindjárt hagyni csapat-papot-esszét, kedves olvasó, ilyesfajta nehéz kérdések felülvizsgálása, megválaszolása nem célja a mostani írásnak, de újabb kérdések mentén azért mégiscsak megkísérlem a tájékozódást. Azt mondjuk meg először, mit várunk el ma a verstől? De melyiktől is pontosan? Jó, ha szűkítjük a kört. Mindenekelőtt most engedjük el kicsit a kortárs líra kezét, és keressünk valamiféle origót a lírához való viszonyunkat illetőleg: vagyis térjünk vissza sokunk *első versélményeinek századába* – a huszadik századba. Mit várunk a múlt század modern lírájától? Elvégre mindannyian elkerülhetetlenül találkozunk a kor valamelyik szletével, és még egészen közeli az alkotói idő, hiába lépi át az első negyedet hamarosan mostani századunk. Tehát: milyen olvasói attitűddel nyúlunk ma egy húsz, harminc, ötven vagy akár hatvan éve írt lírai hagyományhoz? Mit szűr ki egy 20. század közepén elindult életműből a mai korban olvasó ember, és érdemes-e egyáltalán fellapozni, előkeresni és időnként elemezni egy-egy ilyen egységet az egyébként is jövőorientált mindennapokban? Maradandóságot ezek terén vajon meddig remélhetünk? A következőkben Gergely Ágnes első, 1963-ban megjelent verseskötetének³ nyomán kísérel meg felmutatni, milyen megfigyelések, felvetések születnek abból, ha egy életmű rajtvonalához megy vissza a bölcsészhallgató, aki voltaképp nem tanul mást már három éve, csak azt, hogy hogyan kell jól olvasni, és ez miként hat ki a mostani befogadásra.

1 BEREMÉNYI Géza, *A hatvanas évek* = Uő., *150 dalszöveg Cseh Tamás zenéjére*, Napkút, Budapest, 2008.

2 Vö. NEMES Nagy Ágnes, *Az élők mértana. Prózaí írások*, I–II., Osiris, Budapest, 2004.

3 GERGELY Ágnes, *Ajtófélfámon jel vagy*, Magvető, Budapest, 1963.

mert a költő dolga, hogy ítéljen,
 vitatkozzanak a bonctan-tudorok,
 én azt mondom: rohadjon szét a pusztuló test,
 ha nagyobb tét, ami kockán forog,
 ha nyomorult kis élete csak annyi,
 mint néhány kiböföntett buborék,
 ha sértettségét lassan félretenni
 az évektől meg nem tanulta még.

(*Egy indulat története*)⁴

Félreértés ne essék, én hiszek a költészetben. Tulajdonképpen hiszek a költészet erejében, máskülönbem nem foglalkoznék vele ilyen sokat – gondolatban legalábbis. Térnek látom az alkotás ezen ágát, sokkal inkább térnek, mint a zenét vagy a festészetet, egyfajta bejárható erdőségek, mely képes az időtlenséget magán viselni – bár eszközeiben csupán a nyelvre és a gondolatra hagyatkozhat. S mint tér, hát tudom azt is, hogy rendelkezik annak minden attribútumával, melyek vagy segítik, vagy nehezítik a tájékozódást. De tulajdonképpen egyvalamit mindenképpen fontos kiemelni: ez a tér attól olyan egyedi, hogy mindig másképpen mozdítható el, és mindenkinek mást mutat meg, alkalmassint fed el. Az pedig, amit nem fedezünk fel, éppoly érdekes, mint az, amit igen. Egy egész élet kevés lenne megismerni ezt az erdőt, így hát érdemes tudatosan eltévedni. A nyelv szépen vezet, onnan tudjuk, hogy hol járunk, hogy az eszköz mivoltán túlmutató nyelvvertestben mint ösvényirányokba terel, és mi ezek mentén igazodunk el. Ki ne akarna biztos úton járni? Ki ne szeretne valamiféle célba érni? Jó, de merre induljunk?

A három „tér”

Ajtófélfámon jel vagy – ezzel a címmel jelent meg a harmincéves költőnő debütáló kötete, jöllehet két műfordításmunkájával már bemutatkozott egy szűkebb olvasórétegnek.⁵ Az ebben az összeállításban közölt ötvenhat mű két egységre bomlik: *Az egyszeri kovács* 1958 és 1960 között írt, illetve a *Vándorút* 1960 és 1963 között elkészült szövegeire. Igaz, vétek lenne erős címszavak közé szorítani a versek témáit, szá-

4 Uo., 81.

5 James JOYCE, *Kamarazene*, ford. GERGELY Ágnes – TÓTFALUSI István, Európa, Budapest, 1958, illetve Dylan THOMAS, *Az író arcképe kölyökkutya korából*, ford. GERGELY Ágnes, Európa, Budapest, 1959.

momra egy hármast fő ív alakult ki olvasás közben: *társadalom – természet – társ*. Így hát a vizsgálódást, hatáskeresést e hívószavak mentén lehet végigkövetni. Az első kötet lévén, meglep, hogy ennyire sűrített, ennyire feszített a tempó, és az is érdekes, ahogyan tágul a feldolgozott tapasztalat hatásköre: egyes írások mögött felsejlenek olyan megkerülhetetlen dilemmák is, mint az erkölcs és jellem rugalmassága, a valahová tartozás fojtogató kényszere, lehetetlensége, vagy épp a *mi végre vagyunk a világban* kérdése is. Egy vers vagy egész kötet akkor *éli túl* saját korát, ha a nyelv egy olyan szűk és pontos ösvényén tud járni, melyre a jövőbeli olvasó is könnyűszerrel rá-, akár visszaléphet, hiszen aktuálisnak, bejárhatónak érzi, tartalmában és formájában is valami egyedi töltetet érez a sorok mögött. Bevallom: soká tartott, míg megtaláltam Gergely Ágnes első néhány versében ezt az ösvényt, és nem volt mindig egyértelmű, hogy épp merre bóklászom. De kétségkívül megérte az eltévedéseket komolyan venni.

„illata, színe, hangja, íze van!”⁶

Az első ciklus merev. Feszés. Már-már pattogó. Elsősorban formákban keresi tartópilléreit, mintsem a tartalomban. A megszólaló perspektívája és személye sokszor a háttérben marad, vagy ha mégis megjelenik, dominál a hangjában a tárgyilagosság, a távolságtartás, a kimértség. A gondolatiság látszólag tehát mindegyre alulmarad. No nem mintha ez feltétlen baj lenne – én szeretem és a kortárs költészetben is egyre gyakrabban keresem a keretet, a ritmust, a szavak egymásutánjában a logikát és pulzálást –, de tény, hogy ez a görcsös rímkeresés át tud billenni egyfajta mesterkélttségbe, elidegenítve a szöveget a tartalomtól. A sűrítés nehéz, de tanulható gyakorlat – magam is csak ismerkedem vele több-kevesebb sikerrel. Hogy a rím nem valamiféle heveség szüleménye, hanem szókerékből beválogatott eszköz, azt olyan versekben érzem erőteljesebben, mint az *Éjjéli temetés, Beszélgetés egy templomudvarban* néhány rímpárja vagy épp a nyitóvers egy-egy sora.⁷

Gergely Ágnes ebben a részben felsejlő lírája formanyelvi eszköztárában gazdagnak mutatkozik, beszélője érintőlegesen felelősséget vállal a (világ)látásban a közösséggel, mely körülveszi őt, de mégsem

6 GERGELY, I. m., 7.

7 Vö. „Hullongó hősés van, / vagy csak esőz a pitypang – / egy lámpa kockát tart az útra, / talán sohase pirkad. / Kígyózik a sötétben / a fekete dalárda, / elfogyó síkatorok lépnek / a teljes holdvilágba.” *Uo.*, 40.

tagja annak, csak szemléelője (és kritikusa). Jambusok és szentenciák mindenütt. A hangsúlyos verselés, rigmusra hajazó, népi mondókás jelleg időnként visszatér, és bár elsöre talán nehezebben, végtére is igen maradandóan fészkel be magát az agyba, feltéve, ha jól sikerül elkapni a hangot. Az áhított forma könnyed és olvastatja magát ilyen sorokban, mint: „Kütelki házak udvarán / mely hosszú, mint a létra, / és lányok; ülnek néha / a létra hézagos fokán, / kütelki házak udvarán / hol inget szárogatnak / s öreg kutyák ugatnak, / bealkonyul nagyon korán, / s a házigazda óborán / osztozik három szomszéd, / és hegedű is szól még / kütelki házak udvarán”;⁸ vagy: „Két piros árnyék / lép fel a köre / mormog az erdő / fénylik a bőre / Kerge zug-ösvény / hegy fele ível / s áll az ecetfa / kard-levelével”.⁹ Ekképp a táj mint központi elem mutatkozik több versben is. Ezekbe a dallamosság, a ritmus, a jambikus vagy magyaros sorok és páros rímek könnyedebben illeszkednek be, míg más témákban úgy tűnhet, a forma a tartalom ellen dolgozik. Nem ezek az elsöre *maradandó* versek, de vissza-visszacseng egy-egy soruk a kötet olvasása közben.

Mindemellett a megszólaló külvilágának groteszk rendszerére is irányítja a látcsövet, amely valahogyan minduntalan kiveti beszélőjét magából, és amelybe valahogyan újra és újra visszavágyik nem csupán a megszólaló, de felsorakoztatott szereplői is. Éles iróniával, néhol hézagos karikatúrával helyezi egymás mellé a szavakat. Az *Ecetfaágak* rövid, anekdotikus kórképek, a *Zalai jegyzetek* ennél már kissé nehezebben érthető otthon-kép, a *Boldog festő* és az *Öreg szerelmespár* pedig egy-egy karikatúrája a századközepi embertípusoknak. Akadnak ugyanakkor egészen lecsiszolt, célzott kiszólások is, filozofikus, de nem filozófiai témájú versek: *Azt mondom mégis*, *Egy Tolna megyei temető-dombon*, *Az egyszeri kovács*, melyekben az élet ritmusát, értelmének keresését csempészi a sorok mögé a beszélő. Egyéb költői hagyományok is megjelennek: angolszász, illetve japán költők hangjára rezonál a megszólaló, de az is igaz, hogy a korai Gergely Ágnes-sorokban érzek egyfajta *radnótiságot*, Weöres- vagy épp Szabó Lőrinc-ízt. A címadó vers okán, de egyébként is jelentőséggel bír a kötetben az ószövetségi jelképrendszer: az első ciklus verseiben konkrét szereplői bukkannak fel a hagyományak: Dávid vagy Ráchel, míg a második ciklus az egyiptomi jelrendszer egyik erős képét, az ajtófélfára szánt imádságot, jelzést ragadja meg és írja tovább Gergely. Nem hunyhatunk szemet

8 *Uo.*, 38.

9 *Uo.*, 13.

afölött sem, hogy a természeti képek, jelképek egysége egészen ígéretes talaja az induló életműnek. Bizonyos, hogy a formanyelvi és képi gazdagság csiszolása megérleli az ígérkező gyümölcsöt.

*Megtapadtál!*¹⁰

A kötet második ciklusa ismét a záró vers címével tűnik fel. *Vándorút*. Az úton levés és a haladás egyértelműen érződik a verseken. A precíz megformáltságot egy megalapozottabb, hevesebb tartalom vonja körül, mely jót tesz a szövegeknek, sokkal inkább teret enged az érzelmi kötődésnek, könnyedebbé válik a befogadás. Ahogy haladunk a verseken, úgy fedezzük fel azt is, hogyan dolgozik a versbeszélő azon, hogy minél több kimondás, vallomás, saját tapasztalat kerüljön a sorok mögé. És ezzel a perspektíva-váltással valamiféle önreflexió is belép a képbe, mely leginkább a *Három kívánság* című versben csapódik le: „Egyszer jó volna úgy verset írni, / hogy dobhártyámon ne dobolna szüntelen / valami terrorisztikus zene / hibátlan üteme. / Egyszer jó volna olyan verset írni, / melyben tetszés szerinti színű fény / fűrészt távoli tájakat, / hol jelképes kémények füstölögnek / és mélyértelmű jelzői vannak / a napkorongnak. / Verset, amelyhez nem kell logika, / nem kell pórázra fogott szenvedély és / a tárgytól való erőszakos eltávolodás, / újra és újra átélés, öncsonkító / birkózás, hidegláz, / kétely és akarat se, / verset, mellyel nem bántok soha senkit, / de magamat se.”¹¹ Ha ezt a verset a ciklusban szereplő két ellenpontjával olvassuk össze: *A delizsánsz*, *Keserű-gyökerű* versekkel, egészen éles képet kapunk az önálló hang keresésének és a költői stílus kiforrásának válságairól. Nehéz lesz eldönteni, hogy Gergely verseiben a gondolati elemek felsorakoztatása mint a költői hatáskeltés eszközei elsődleges vagy másodlagos jelleget kapnak. Jóllehet mindkét irány ezen versek esetében egészen kidolgozott és továbbvihető, s ez a munkamód azt is felveti, hogy talán nem is szükséges csupán az egyik irányba elmozdulni, elvégre a perspektíva így könnyebben tágítható.

A világot a szociológus és a költő szemén keresztül is szemléli a beszélő, csupán a megszólalásmód egészül ki, mint az imént mondtam, valamiféle személyességgel. Míg az első részben konokszagra gyanakszunk, egy amolyan csak-azért-sem-akarós pozíciót ezzel a gyakran

10 *Uo.*, 83.

11 *Uo.*, 75.

infantilisnek tűnő világgal szemben, addig a második részben úgy tűnik, a beszélő a megértés révén akar sorsközösséget vállalni a körülötte lévővel. Természetesen nem rest megfogalmazni helytálló kritikáit is, így ellehetetlenítve a teljes beágyazódást, példa erre: *Este a fasorban, Széttört üveggolyók, Chanson a művésznőről meg a lóról*. Illetve azért találunk olyan írásokat is, melyek a pillanat egy kifeszített, felnagyított rezzenései, de melybe nehezen léphet be az olvasó, mert szavai és atmoszférája meglehetősen idegenként hatnak (*Hangverseny után*).

A megfutottak című versben egyértelműen elindít valamiféle nemzeti felelősségvállalással kapcsolatos szálát, ami a kötet végéhez közeledve csúcsosodik ki. A versben a Nyugatot merőben jobbnak tituláló hazatértek megszólalásait erősíti fel, de egyazon időben kiforgatja a szavait, már-már gúnyolódik. Az *Állatkertem* négyesfogata is ebből a markáns hangból szólal meg: a beszélő már mint történeteinek ágense, a társadalomban költői szerepet betöltő egyén fogalmaz meg kritikát sorstársattitűdökkel, költőtípusokkal vagy épp izmusokkal szemben: „Galaktika! galaktika! / így gágog a magyar liba.”¹² Egyre inkább kirajzolódik az ironikus hangvétel, ahogy egy fiatal felnőtt szembemegy a világgal, felerősíti annak groteszk, sokszor magának is ellentmondó, kicsinyes aspektusait. Az irónia jól tesz a versek hangulatának, és nem érzi azt az olvasó, hogy ez csupán csak a beszélőre erőltetett szerep vagy hatáskeltés eszköze lenne, nagyon is aktuális pózokról, szituációkról rántja le a leplet Gergely.

A társ fogalomköre bár felszínesen megjelenik az első ciklusban is, leginkább a másodikban érhető tetten. Elsődlegesen a szeretői, a folyton vágyott, de valójában alig elért szerelmet tematizálják a versek beszélői. Igen, a többes szám egyre indokoltabb lesz, mert ahogy haladunk a versek olvasásával, úgy rajzolódik ki egyre több hang, melyek bár egységesen kívánnak szólni, még hordozzák a visszhang, a többszólamúság jegyeit. Olyan versekben látjuk ezt a vonalat, mint *A készthelyi téren* vagy a *Szeretek várni rád*.¹³ Az iménti vers néhány sora kicsit visszaránt az első ciklus hangulatába, ahol az ennek vajmi kevés szuverenitása, ráhatása van tulajdonképpen a világra, de azt is be kell látnunk, hogy a szerelembe kicsit mindig belehal az ember, és mindig

12 *Uo.*, 69.

13 Bár engedtessek meg egy apró kitekintés. Az elégikus, önmagáról mindig lemondó hang – úgy tűnik – nem tud feloldódni a szövegek folyamában, és bár napjainkban is előszeretettel képviseljük minden hedonizmus ellenére az önmegtágó, vágyait minden helyzetben háttérbe szorító pozíciót, kérdés az, hogy ez a költészetben át kell-e billenjen valami magabiztosabb elvágódás útjára. Mi végre a sok lemondás, ha az lecsupaszítva nem más, mint öncél vagy önámítás?

lemond arról, ami önmaga. „Te vagy bennem a bizonyosság, / az önvédelem és a gög, / a különbség, az azonosság, / a fejtartás mások előtt.”¹⁴ Az egyik leginkább elgondolkodtató párhuzam lehet vélt és valós fellépésainkat tekintve ez a néhány sor, nem is meglepő, hogy ez a vers az évek során többször megjelenik a költő antológiáiban.

A kötet utolsó harmadában végül elérkezünk az egyik legmélyebb talapzathoz: a férfi hiányához, a nagybetűs hiányhoz, mely elsősorban nem szerelmi fűtöttségű, hanem sokkal inkább kötődik az otthonhoz, a réghez, gyermekkorhoz és egy traumához, mely ott rejtőzik a sorok mögött, de nincsen egyenesen kimondva. „Most merre vagy? Hét esztendő után / sehol se lellek – szavaid itt-ott megcsillanva úsznak / őszből-tavasza / s te már nem váltod őket igazra, / csak a föld az, ami a helyén maradt. / Csak ez a föld, meg én. S mostmár tudom / hét esztendő után, / hogy csontommal harmadszor végképp elnyerem”.¹⁵ A hiányversek közül a legismertebb talán a kötet címadó verse, az *Ajtófélfámon jel vagy*. De olyan művekkel egészül ki a kép, mint *Legenda a negyedikről*, *Csigalépcsőn*, az imént idézett *Harmadszor*, vagy épp az *Esés*.

Az apafigura fekete foltja és ennek a hiánynak a valamifajta betöltése lesz az, ami továbbgördíti a kötetet. Az élet ciklikussága mindegyre felszaggatja a nem-émlékezést tanuló beszélőt, és a sorok: „De néha így november táján / [...] levegő után kapkodok, / anélkül, hogy alakod látni tudnám, / a vegetatív emlékezés útján / fel-feliszívárog egy mozdulatod”,¹⁶ olyan verseknek adnak löketet, mint a záróvers egyik szakasza: „Nem tévedünk el, ha nem változunk, / bár nyomunkat a férgek összezúzzák, / itt minket, kiskomám, / itt minket megrúgtak és megszerettek / itthon vagyunk, / ezt mondjuk akkor is majd, / ha szánkon kékrefagy a szomorúság.”¹⁷ Kell kezdeni ezzel a hiánnyal valamit, muszáj emlékeket idézni, mert máskülönben az egyén egy nagyon fontos jellege vész el: az önmagában való otthonteremtés lehetősége.

„Tessék, itt vagyok.”¹⁸

Hová érkezünk? Teljesülnek az elvárások? A versnek szegezett kérdések? Összefüggérendszer sémái kezdenek kiépülni a kötet végéhez közeledve. Egész pontosan olyanok, mint hogy a zeneiség utáni

14 *Uo.*, 50.

15 *Uo.*, 79.

16 *Uo.*, 83.

17 *Uo.*, 87.

18 *Uo.*, 70.

és a valahová, valamilyen társadalmi rétegbe való beágyazódás vágya összefonódik a sorokban és az életben is. Vagy hogy a kezdetleges útke-resés nem ígér biztos útra találást, de ha ez lenne a cél, az ember bele sem kezdene a kalandba, mert van valami kecsegtető, valami pezsdítő abban, hogy mindvégig tapogatjuk az origót is, a szakaszokat is, a vég-pontot is. Sötétben, világosan egyaránt. És hogy mindezt éppen azért a plusz, nehezen körüljárható többlet reményében érdemes versben megfogalmazni. Igen. A szavak egymásutánjában lehet játékoság és komolyság is, de azt is mutatják Gergely Ágnes szövegei, hogy leg-gyakrabban az a jó, ha egy művet úgy olvasunk el újra és újra, hogy nem akarunk róla semmit mondani, mert lényegében benne foglaltatik minden, ami a megismerés szempontjából lényeges.

Tulajdonképpen azt szerettem volna ebben a néhány oldalban kö-rüljárni, milyen üzenetet hordoz egy több mint hatvanéves verssorozat a ma olvasója számára. Hogy milyen csomópontokra lesz figyelmes az, aki a mai századból tekint vissza, és hogy ezek a visszatekintések adnak-e lehetőséget a párhuzamok rendszerszerű felállítására. A vá-lasz: igen. Adnak. Nem állítom, hogy minden egyes darab kiérdemelte olvasói figyelmem teljességét, és azt sem, hogy minden esetben érez-tem egy megingathatatlan költői hang jelenlétét, viszont azt állítom, hogy nem egy olyan vers van az *Ajtófélfámon jel* vagy kötetben, mely ma sem szólhatna másképp, melynek az ösvényére igenis rá szeretne lépni az erdőbe látogató olvasó. A kérdések, melyeket a könyv boncol-gat, ma is aktuálisak, hiába is tagadjuk. A valahová, valakihez való tartozásnak ma sem egyszerűbbek a gócpontjai, mint a hatvanas évek elején. Ma is küzdünk és megküzdünk magunkkal és az erősebb han-gokkal. „Ma is azt gondoljuk: míg tíz ujjával érint a halál – Hiszen az ember mindig talpraáll.”¹⁹

Gergely Ágnes verseinek soraiból kiviláglik a felkiáltás: tessék (ma is) érezni a szavak ritmusát, mi több, a súlyát. És tessék megszívlelni, ha valami szíven üt, mert ha nem nézünk rá időnként, gyorsan leko-pik a jel az ajtófélfáról, a papírról, a szívből. A befogadás mégiscsak folyamat, és elsősorban minőségi, mintsem mennyiségi kérdés. Még szerencse, hogy jó irodalomból akad egy kevés a polcon. Hát tessék szépen csemegézni valamennyiből.

19 Uo., 21.